

РОЗДІЛ II ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Асанова У. К.

УДК 39(477.75):001.891–057.4 1920–1930

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНОЇ МЕРЕЖІ КРИМСЬКОЇ АРСР (1920-1924 рр.)

До наукового обігу вводиться новий корпус архівних документів, присвячений історії музейного будівництва у Криму в першій половині 20-тих рр. ХХ ст., виявлений у фондах Державного архіву Російської Федерації (м. Москва). Аналізується участь центральних органів Народного комісаріату освіти РРФСР в цьому процесі, репрезентуються форми співпраці керівних органів та їх регіональних підрозділів у забезпеченні організаційної, методичної, матеріальної, дослідницької ініціативи в процесі роботи кримських музеїв.

Ключові слова: музеї, Кримська АСРР, Головмузей Наркомату освіти РРФСР, КримОХОРОС.

Проблеми збереження пам'яток минулого, їх концентрації, відповідних критеріїв визначення цінності, значення, створення логічно завершених і обґрунтованих колекцій і експозицій, організації огляду «свідків минувшини» входить в коло актуальних завдань сучасного музеєзнавства. У цьому контексті територія Криму є одним з показових прикладів успішного синтезу: на обмеженій території співіснують значні пам'ятники природного, ландшафтного, матеріального, духовного походження, які отримали статус музеїв або являють собою експонати музейних колекцій. Відсутність послідовного і вичерпного висвітлення цієї проблеми в історіографії, недостатність документального забезпечення даної теми, необхідність виявлення нових документів з досліджуваної проблеми – зокрема з історії функціонування кримських музеїв в 20-ті-30-ті рр. ХХ ст. – формулює **актуальність нашого дослідження.**

Формуванню усталеної стабільної музейної мережі в Криму передував тривалий і змістовний процес її створення і становлення, який проходив на протязі XIX – початку XX ст. Вичерпним чином він відображений в сучасній історіографії: в капітальній монографії професора Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, доктора історичних наук А. А. Непомнящего «Музейна справа в Криму і його старателі (XIX – початок XX століття): Біобібліографічні дослідження» [1, с. 288-290] представлений нарис організаційних заходів щодо створення музейних установ у Керчі, Севастополі, Сімферополі, Феодосії, проаналізовано основні принципи їх роботи, є рівень наукового забезпечення роботи кримських музейників, представлені біографічні відомості про подвижників музейної роботи в дорадянський період. Своїм дослідженням професор А. А. Непомнящий заклав методологічні основи роботи наступних дослідників в цій темі.

Представлені в історіографії розрізнені публікації з історії розвитку музейної справи в Криму в 20-ті-30-ті рр. XX ст. [2] не відповідають необхідному дослідницькому рівню, засновані, на залученні незначної частини архівних документів за темою, часто, по суті, є компілятивним. У свою чергу, в останні роки з'явилися також публікації, які розглядають суміжний процес музейної роботи в 20-ті-30-ті р. XX ст. активну пам'ятіко-охоронну діяльність, яка також мала свою **методологію і досягнення**, що виразилися в створенні системи державної охорони пам'яток. У цьому контексті для нашого дослідження актуальні матеріали дисертаційного дослідження А. В. Хливнюка [3], заснованого на залученні нових архівних матеріалів, також відображені в ряді статей [4].

Наслідки революційних подій і Громадянської війни на території Криму, часта зміна влади і пріоритетів їх гуманітарної політики не сприяли стабільному розвитку культурного і наукового життя в регіоні, піддавали відповідні

дорадянські форми та установи постійної загрози знищення або реорганізації. Разом з тим, у 1917 – першій половині 20-х рр. ХХ ст. в Криму спостерігалася концентрація значної кількості представників столичних наукових кіл, вимушено прибулих у кримські міста з Петербурга, Москви, Києва з метою сховатися від проявів «білого» і «червоного терору», голоду, або щоб отримати можливість продовження систематичної наукової діяльності у філіалі Київського Університету Святого Володимира, в жовтні 1918 р. перетвореного в самостійний Таврійський університет. Однією з найбільш помітних в цьому відношенні стала робота ряду представників наукових кіл дорадянській епохи (Д. В. Айналов, А. С. Башкіров, І. Н. Бороздін, В. І. Вернадський, Р. В. Вернадський, Б. Д. Греків, До. Е. Гриневиц, І. А. Линниченко, Б. В. Фармаковский та ін.) і представників регіональної інтелігенції (О.-Н. А. Акчокракли, Я. П. Бирзгал, У. А. Боданинский, А. Р. Коренев, А. І. Маркевич, Ю. Ю. Марті, Л. А. Моїсеєв, П. Я. Чепуріна, Н. Л. Ернст), відповідних державних органів щодо збереження унікальної історико-культурної спадщини різних епох у формі постійно діючих музейних експозицій, а музеїв – як невід’ємної ланки в системі освітніх і культурних установ Криму.

Підсумком громадської та меценатської діяльності з розвитку музейної справи в Криму до 1921 р. стало функціонування музеїв в Бахчисараї, Євпаторії, Керчі, Сімферополі, Феодосії, Ялті. За більш ніж столітній період функціонування музеїв у Криму як спеціалізованих установ сформувалася їх спрямованість і певний рівень наукової організації праці. Так, превалюючи історико-археологічний профіль простежувався в діяльності перших музейних установ півострова: Феодосії (заснований в 1811 р.) і Керченської (офіційна за-снування відноситься до 1826 р., однак, існування колекції зафіксовано вже в 1817-1818 рр.) музеїв старожитностей. Їх підстава відбулася завдяки об’єднанню зусиль дослід-

ників-любителів старовини і представників місцевої влади (С. М. Броневський, Б. Галлера, І. І. Грапперон – у Феодосії, П. Дюбрюкс, І. П. Бларамберг, І. А. Стемповський – в Керчі). Спочатку діяльність цих установ фокусувалася на збір предметів старовини, які часто були випадковими знахідками, їх концентрації в спеціально відведеному приміщенні.

Період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. ознаменувався залученням до роботи музеїв кваліфікованих фахівців (Е. Ф. де Вільньов, С. І. Веребрюсов, О. Ф. Ретовський, Л. П. Коллі у Феодосійському музеї старожитностей; А. Е. Люценко, С. І. Веребрюсов, Ф. І. Гросс, К. Е. Думберг, В. В. Шкорпил – в Керченській) дозволило почати систематизацію пам'ятників, складання логічно й історично обґрунтованих експозицій. Цей процес був відображений у спеціалізованих публікаціях: Феодосійський музей старожитностей зробив кілька видань «Вказівника», згідно з даними якого, можна простежити динаміку музейної роботи, керівники Керченського музею старожитностей були авторами нарисів про його діяльність в періодичній пресі і триваючих виданнях статистичного характеру Керч-Єнікальського градоначальства.

Завдяки історичній значущості пам'ятників Керчі і Феодосії, було встановлено зв'язок з контролюючими громадськими (Одеське товариство історії та старожитностей) і державними установами (Імператорська археологічна комісія), їх керівники (А. А. Бобринський, Н. Н. Мурзакевич, В. Н. Юргевич) сприяли виділенню коштів на археологічні розкопки і зміст музеїв, значною була і меценатська допомога (І. К. Айвазовський). Також було налагоджено систематичне археологічне дослідження пам'яток Керчі і Феодосії (А. Б. Ашик, А. Л. Бертъе-Делагард, Е. Ф. де Вільньов, С. І. Веребрюсов, П. А. Дюбрюкс, А. Є. і Є. Є. Люценко, А. А. Сибірський, В. В. Шкорпил, Х. П. Ящуржинский). Ініціатива окремих дослідників (О. Ф. Ретовський, В. В. Шкорпил) поклала

початок нумізматичних і епіграфічних досліджень, вони відкрили нові сторінки в стародавній історії Східного Криму [5; 6; 7; 8].

Особливий статус діючих археологічних розкопок мали дослідження другої половини XIX – початку XX ст., проводилися на території античного і середньовічного городища в Херсонесі, яке знаходилося в межах міста Севастополя. Масштаб пам'ятника, значимість знахідок вимагали створення постійно діючого музею, що було предметом невпинних дій Одеського товариства історії та старожитностей і Московського археологічного товариства в особі його голови – графині П. С. Уварової (1840-1924). У 1888 р. городище було передано у відання імператорської Археологічної комісії, були затверджені наукові керівники (А. Л. Бертъе-Делагард, Н. П. Кондаков) і безпосередні виконавці робіт (К. К. Косцюшко-Валюжиніч), а в 1892 р. був заснований «Склад місцевих старожитностей» - місце тимчасового утримання херсонеських знахідок. Створення повноцінного музею в Херсонесі, незважаючи на офіційне схвалення представленого проекту, так і залишилося проектом, це пов'язано, насамперед, з браком коштів, а також з невизначеною позицією Імператорської археологічної комісії щодо значення і перспектив вивчення Херсонеса.

Разом з тим, сама територія городища і приміщення для тимчасового зберігання археологічних знахідок стали своєрідним музейним комплексом, до якого мали доступ відвідувачі. У зв'язку з цим, Херсонеський музей можна розглядати як приклад діяльності першого музею під відкритим небом на території Криму. Також необхідно виділити систематичну роботу з проведення археологічних розкопок під керівництвом К. К. Косцюшко-Валюжинича, Р. Х. Лепера, Л. А. Моїсеєва, яка проводилася протягом трьох десятиліть і заклала основи наукового вивчення городища. У свою чергу, дана дослідницька діяльність не мала відповідного якісного

продовження у вигляді наукової музеєфікації пам'ятників, їх повноцінної охорони. Документи зафіксували відсутність систематизації знахідок у Складі місцевих старожитностей», найбільш цінні експонати відправлялися до зборів Ермітажу (м. Санкт-Петербург) та Історичного музею (м. Москва), що завдавало шкоди розвитку музею в Херсонесі. Значення Херсонеса як унікального пам'ятника музейного значення підкреслювалося і тим, що завдяки знахідкам на городище значно просунулися нумізматичні (А. В. Орешников) і епіграфічні (В. В. Латишев) дослідження античного періоду історії на території Російської імперії [1, с. 209-232].

Ініціатива увічнення пам'яті героїв оборони Севастополя 1854-1855 рр. під час Кримської війни (1853–1856) належала самим учасникам подій і була виражена у всеросійському зборі коштів для улаштування відповідного музею. Даний захід було підтримано владою Таврійської губернії. Музей Севастопольської оборони був відкритий в 1869 р., і, згідно з виявленими документами про планування його роботи, може вважатися першим музеєм в Криму, має не тільки експозиційну, але й значну дослідницьку роботу. Вона, на думку першого директора установи П. В. Алабіна, повинна була виражатися в концентрації в музейних фондах, насамперед, творів, матеріалів періодичних видань, записів, щоденників, мемуарів, листів учасників оборони опублікованого і неопублікованого характеру. Також передбачалося збирати біографічні, портретні, художні, інженерні, речові джерела з історії оборони 1854–1855 рр. Увага державних установ проявилася і в виділенні коштів на будівництво спеціального приміщення для музею, який з грудня 1895 р. став носити нову назву, яка відповідала його дослідницькому призначенню – Військово-історичний музей Чорноморського флоту. Музей також мав джерело фінансування у формі прибутку від володіння землями в материкових повітах Таврійської губернії, наданими згідно рішення імператора Олександра

II. Значну допомогу в організації експозиції музею надавала робота спеціальної Комісії з організації музею, яка займалася присиланням документів і речей зі всієї країни. Високий рівень наукової роботи в музеї відображався у виданні скрупульозно складених каталогів музею, в яких в суворому хронологічному порядку вказувалося розташування експонатів і складалася їх характеристика та історія отримання музеєм. Величезне значення для завершення становлення Військово-історичного музею Чорноморського флоту як музейного закладу мала організація Панорами «Штурм 6 червня 1855 року», у центрі якої використовувалося батальне полотно художника Ф. А. Рубо. Відкриття даного підрозділу музею відбулося в 1905 р. і сприяло значному сплеску уваги відвідувачів до роботи музею в цілому і пам'ятників оборони 1854-1855 рр. – як його основної матеріальної складової – зокрема [1, с. 197-202, 280-282].

Прикладами активності наукових краєзнавчих співтовариств в організації музейної справи в Криму в дорадянський період є ініціатива членів Кримсько-Кавказького гірського клубу щодо створення Музею організації в Ялті і діяльність ТВАК зі створення музеїв в Сімферополі і Бахчисараї. Основним напрямком Музею Ялтинського відділення Кримсько-Кавказького гірського клубу (заснований в 1892 р.) стала концентрація експонатів і матеріалів за естественоісторичеськом профілем. До 1914 р. в його структурі виділилися наступні відділи: альпінізм, ботаніка, зоологія, метеорологія і петрографія, художньо-картографічний, етнографічний. Робота музею, незважаючи на її багатопрофільності, поклала початок музейної справи на Південному березі Криму, стала фундаментом роботи декількох музейних установ надалі [9, с. 193–194].

Ініціатива глави ТВАК А. Х. Стевена щодо створення Музея старожитностей в Сімферополі була здійснена в 1889 р. Основою експозиції стали археологічні знахідки, зроблені

членами ТВАК при розкопках в Сімферополі і його околицях (Неаполь Скіфський, курганні поховання), Херсонесі, Пантікапеї. Ряд експонатів являв собою дублікати пам'ятників, передані з інших музеїв, сформувалася самостійна нумізматычна колекція античного і середньовічного періодів. Основним недоліком в роботі музею була слабка матеріальна забезпеченість, що проявилася в виділенні під приміщення музею невеликого і недостатнього приміщення. Це впливало на розміщення експозиції, не дозволяло проводити повноцінну роботу з обліку та каталогізації експонатів. Першим кримським музеєм з постійною етнографічної експозицією став Етнографічний і історико-археологічний музей ТВАК в Бахчисараї, що розпочав свою діяльність у 1897 р. [10].

Свідченням безперервного розвитку музейної справи стало заснування в 1916 р. за ініціативою завідувача розкопками і музеєм в Херсонесі Л. А. Моїсеєва і при активній участі професора Петербурзького університету М. І. Ростовцева (1870-1952) Євпаторійського археолого-етнографічного музею [11, с. 139].

Аналіз стану музеїв у Криму в дорадянський період виявляє кілька особливостей їх становлення і розвиток. Характерною рисою цього процесу була відсутність безпосередньої участі в створенні і діяльності музейних установ профільних органів влади центрального, регіонального або місцевого рівня. Це обставина пояснюється, у свою чергу відсутністю такої практики в Російській імперії в принципі. Найчастіше поява нових культурних осередків була наслідком ініціативи кіл провінційної інтелігенції, в окремих випадках підтримуваних представниками влади на добровільних засадах (Євпаторійський археолого-етнографічний музей, Феодосійський музей старожитностей), громадськими профільними організаціями (Одеське товариство історії та старожитностей) або державними установами (Імператорська археологічна комісія). Єдиним прикладом безпосередньої участі представ-

ників держави у створенні музейного закладу у Криму слід вважати постійну підтримку роботи Військово-історичного музею Чорноморського флоту в Севастополі. Це пояснюється, насамперед, ідеологічної та виховної функціями його роботи.

Таким чином, слід констатувати, що в дорадянський період була відсутня єдина система керівництва музейними установами, як на регіональному рівні, так і в масштабах держави. Ініціатива дослідників знайшла розуміння в меценатах, однак і цю співпрацю не можна охарактеризувати як системну і постійну. Період 1917–1920 рр. наочно продемонстрував регресивність відсутності схеми контролю за роботою музейних установ. Музеї в містах Криму і їх співробітники повністю залишилися без засобів до існування, здійснення ж наукової та експозиційної діяльності в умовах постійної зміни влади було неможливим. Реалії Громадянської війни – голод, розруха, мародерство – стали характерною особливістю виживання музеїв Криму.

Asanova U. K.

MILESTONES OF MUSEUM NETWORK CRIMEAN ASSR (1920-1924 YEARS)

Summary

The new case of archival documents devoted stories of museum building in Crimea in first half 20th XX century is entered into a scientific turn, revealed in funds the State Archive of Russian Federation (Moscow). Participation of the central bodies of the State commissariat of education of RSFSR in this process is analyzed, forms of interaction of directing bodies and their regional divisions in maintenance of the organizational, methodical, material, research initiative in the course of work of the Crimean museums are represented.

Keywords: *museums, Crimean ASSR, Glavmuzej of the State commissariat of education of RSFSR, KrymOHRIS.*

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ МУЗЕЙНОЙ СЕТИ КРЫМСКОЙ АССР (1920-1924 ГГ.)

Реферат

В научный оборот вводится новый корпус архивных документов, посвященный истории музейного строительства в Крыму в первой половине 20-х гг. XX в., выявленный в фондах ГАРФ (г. Москва). Анализируется участие центральных органов Народного комиссариата просвещения РСФСР в этом процессе, представляются формы взаимодействия руководящих органов и их региональных подразделений в обеспечении организационной, методической, материальной, исследовательской инициативы в процессе работы крымских музеев.

Ключевые слова: музеи, Крымская АССР, Главмузей Наркомата просвещения РСФСР, КрымОХРИС.

Джерела та література

1. Непомнящий А. А. Музейное дело в Крыму и его старатели (XIX – начало XX века): Биобиблиографическое исследование / А. А. Непомнящий; Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского. – Симферополь, 2000. – 360 с.
2. Дубилей Л. П. Страницы истории Крымского краеведческого музея по материалам ЦГА Крыма / Л. П. Дубилей // Архив – Музеям Крыма: Мат-лы науч.-практич. конф., посв. 75-летию Центрального государственного архива Крыма, 19 мая 1994 г. – Симферополь, 1995. – С. 31–33; Дубилей Л. П. Центральный музей Тавриды, 1921–1940 гг. / Л. П. Дубилей // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. – 1996. – № 14. – С. 95–98; Дубилей Л. П. Страницы истории Центрального

- музея Тавриды / Л. П. Дубилей // II Таврические научные чтения: Сб. ст. / Крымский респ. краеведческий музей. – Симферополь, 2002. – С. 4–9; Андросов С. А. Деятельность Крымохриса по созданию и развитию музейной сети в Крыму (1920 – 1926 гг.) / С. А. Андросов // II Таврические научные чтения: Сб. ст. / Крымский респ. краеведческий музей. – Симферополь, 2002. – С. 27–32; Антонюк А. А. Создание и деятельность Центрального музея Тавриды в первые годы становления (1921–1924) / А. А. Антонюк // Историческое наследие Крыма. – 2006. – № 16. – С. 120–127.
3. Хлівнюк О. В. Охорона культурної спадщини в Криму (1887 – 1941 рр.) / О. В. Хлівнюк. – Автореф. дисс. ... канд. іст. наук / 26. 00.05. – музеєзнавство; Пам'яткознавство; Центр пам'яткознавства НАНУ. – К., 2009. – 20 с.
 4. Хлівнюк О. В. Кримський відділ у справах музеїв і охорони пам'яток мистецтва, старовини, природи й народного побуту та пам'яткоохоронна робота (1920–1927) / О. В. Хлівнюк. – Питання історії науки і техніки. – 2007. – № 3-4. – С. 47–62; Хлівнюк А. В. Неизвестные страницы памятникоохранительной работы в Крыму в 20-е – начале 30-х годов XX в. По материалам архивов Москвы и Санкт-Петербурга / А. В. Хлівнюк // Историческое наследие Крыма. – 2007. – № 17. – С. 9–29.
 5. Непомнящий А. А. Один из основателей Керченского музея древностей : Поль Дюбрюкс / А. А. Непомнящий // 175 лет Керченскому музею древностей : Мат-лы межд. конф. / Керченский гос. ист.-культ. заповед. – Керчь, 2001. – С. 8–10.
 6. Непомнящий А. А. Е. и Е. Е. Люценко – исследователи боспорских древностей : по новым

- архивным материалам / А. А. Непомнящий // Боспор Киммерийский и Понт в период античности и средневековья : мат-лы II Боспорских чт. / Крымское отд. Ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины. – Керчь, 2001. – С. 103–110.
7. Непомнящий А. А. Забутий дослідник кримських пам'яток : С. І. Веребрюсов / А. А. Непомнящий // Праці Центру пам'яткознавства / НАН України і УТОПІК. – Київ, 2007. – Вип. 11. – С. 148-154.
 8. Непомнящий А. А. Владислав Шкорпил – историк-крымовед=Vladislav Skorpil – historic a znalec Krymu / А. А. Непомнящий // Чехи в Крыму : очерки истории и культуры=Cesi na Krymu : studie z historie a kultury / Сост. Ю. Н. Лаптев. – Симферополь: Антиква, 2005. – (Серия : История, культура и традиции народов Крыма; кн. 4). – С. 124–132.
 9. Непомнящий А. А. Очерки развития исторического краеведения Крыма в XIX – начале XX века / А. А. Непомнящий. – Симферополь : Таврида, 1998. – 208 с.
 10. Непомнящий А. А. Музей Таврической ученой архивной комиссии и развитие исторического краеведения в Крыму в конце XIX – начале XX века / А. А. Непомнящий // Шоста Всеукраїнська наук. конф. з історичного краєзнавства / Ін-т історії України АН України. – Луцьк, 1993. – С. 338-339.
 11. Мусаева У. К. Подвижники крымской этнографии, 1921–1941 : историографические очерки / У. К. Мусаева / Таврический нац. ун-т им. В. И. Вернадского; под ред. и вступ. ст. А. А. Непомнящего. – Симферополь : Таврия, 2004. – 214 с. – (Серия: Библиография крымского краеведения; вып. 2).